

ANALIZA RODNE DISKRIMINACIJE NA POLITIČKOJ SCENI CRNE GORE

RODNA ANALIZA UČEŠĆA ŽENA U
POLITIČKOM ŽIVOTU CRNE GORE
OD 2006. GODINE DO DANAS

ANALIZA RODNE DISKRIMINACIJE NA POLITIČKOJ SCENI CRNE GORE

RODNA ANALIZA UČEŠĆA ŽENA U
POLITIČKOM ŽIVOTU CRNE GORE
OD 2006. GODINE DO DANAS

autorica:

ANĐELA MIĆANOVIĆ

Izdavač:

Centar za demokratiju i ljudska prava – CEDEM

www.cedem.me

Za izdavača:

Milena Bešić

Urednik:

Marko Pejović

Autorka:

Anđela Mićanović

Dizajn i grafika:

Maja Mirković

Tiraž:

50

CIP - Каталогизacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje

ISBN 978-86-85803-44-4
COBISS.CG-ID 24736260

CEDEM
CENTAR ZA DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA

Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava

Publikacija je priređena u okviru projekta „Za veću ravnopravnost u političkom odlučivanju“ koji se sprovodi uz finansijsku podršku Ministarstva ljudskih i manjinskih prava. Sadržaj publikacije predstavlja isključivu odgovornost CEDEM-a i ne odražava nužno stavove Ministarstva ljudskih i manjinskih prava.

SADRŽAJ

UVOD	6.	ZAŠTO SU ŽENE, ONDA, NEDOVOLJNO ZASTUPLJENE?	17.
ZAKONODAVNI OKVIR	9.	KAKO DO RODNE RAVNOPRAVNOSTI?	23.
PARTICIPACIJA ŽENA U POLITIČKOM ŽIVOTU CRNE GORE	13.	PREPORUKE	33.
KAKVE SU ŽENE U POLITICI I ZAŠTO JE VAŽNO OSTVARITI RODNU RAVNOPRAVNOST U POLITIČKOM ŽIVOTU CRNE GORE?	15.	ZAKLJUČAK	37.
		REFERENCE	38.

UVOD

POLITIKA JE U CRNOJ GORI /JOŠ UVIJEK/ MUŠKI POSAO

„Žene su ravnopravne s muškarcima u svim područjima državnog, privrednog i društveno–političkog života“ pisalo je u tekstu Ustava FNR Jugoslavije usvojenom 31. januara 1946. godine. Tada su žene u Crnoj Gori po prvi put dobile pravo glasa. Godinu ipo dana ranije, trinaestog i četrnaestog jula 1944. godine Crnogorska antifašistička skupština narodnog oslobođenja (CASNO) je Izjavom o pravima građana ustanovila temelj Ustava kojim se izjednačavaju sva građanska i politička prava žena i muškaraca. Prve crnogorske političarke bile su Lina i Kosa Radović i Mara Marušić, prve narodne poslanice Draginja Vušović, Lidija Jovanović i Dobrila Ojdanić, prva ministarka Vukosava Mićunović, a prva ambasadorica Stana Tomašević – Arnesen¹.

Sedamdesetšest godina kasnije, žene se i dalje bore za jednake prilike i ravnopravnu zastupljenost u političkom i javnom životu Crne Gore – mnogi bi rekli i sa manje uspjeha. Iako sve više utiču na društvene

promjene i građanski život, kroz lobiranje i promjenu cjelokupne svijesti i kvaliteta života u zemlji, formiranje organizacija civilnog društva, aktivno koristeći pravo glasa, te učestvujući u organizacijama protesta i političkim kampanjama, ipak, kada je u pitanju učešće u radu političkih partija ili vođenje rada državnih organa, žene u Crnoj Gori samo periodično bilježe značajne rezultate. Uspjesi pojedinki su izuzeci od pravila.

Žene ostaju na marginama upravljačkih struktura i na svjetskoj političkoj sceni. One čine svega 26.4%² ukupnog broja parlamentaraca na svjetskom nivou, što je, ipak, porast od 5.8% u odnosu na 2012. godinu, kada su zauzimale 20.3% mjesta³. U 43. Vladi Crne Gore (2022. godina), 27.1% žena (22/81) je zastupljeno u nacionalnom parlamentu, u odnosu na 12.4% (10/81) u Ustavotvornoj Skupštini Crne Gore 2006. godine. 2021. godine svega je 26 žena bilo na pozicijama predsjednice ili premijerke u 24 države svijeta⁴. U 43.

1. Crnogorski glasnik, 2012, Kuća ne stoji na zemlji, nego na ženi, broj 74

2. Parline: the IPU's Open Data Platform, 2022, Global and regional averages of women in national parliaments

3. Parline: the IPU's Open Data Platform, 2022, Women in Parliaments: World and Regional Averages

4. UN Women, 2021, Facts and figures: Women's leadership and political participation

Vladi Crne Gore 20% ministarskih pozicija pokrivaju žene (4/20), dok Crna Gora nikad nije imala predsjednicu ili premijerku vlade. U periodu od 2001–2002. godine, poslanica Liberalnog saveza Vesna Perović obavljala je funkciju Predsjednice Skupštine Crne Gore, kao prva žena na toj poziciji. Dva-desetjednu godinu kasnije, 2022. godine, poslanica Socijalističke narodne partije Danijela Đurović nastavila je da piše istoriju i žena je po drugi put izabrana da obavlja tu istu funkciju.

Indeks rodne ravnopravnosti za Crnu Goru iznosi 55, dok je EU prosjek 67.4⁵. Najveći jaz rodne ravnopravnosti zabilježen je u oblasti zarade, dok je najmanji jaz u Crnoj Gori u odnosu na prosjek EU u oblasti zdravstva. Uprkos svim naporima proteklih decenija da se iskorijeni diskriminacija po osnovu pola i da se osnaže žene da uzmu aktivno učešće u javnom i političkom životu Crne Gore, rodne uloge i pristrasnosti koje leže u društvenim normama i vrijednostima, formalno su iskazane i kroz odluke političkih partija da žene ne uključe u značajnoj mjeri u proces odlučivanja, pa se takav nedostatak podrške reflektuje i na njihovu nisku zastupljenost u skupštinskim klupama i na pozicijama odlučivanja. U proporcionalnim izbornim sistemima kakav je crnogorski, političke partije imaju najveću odgovornost za regrutaciju i selekciju političkih kandidata, pa samim tim igraju veliku ulogu u ohrabrivanju i njegovanju ženske participacije. Iako je 2011. godine, prilikom usvajanja osme izmjene izbornog zakona, izglasana obaveza da na izbornim listama mora biti najmanje 30% žena, taj princip

nije mnogo doprinio njihovoj zastupljenosti u parlamentu, niti se preslikao na partijske organe odlučivanja (u prosjeku svega 16.5% članova predsjedništva crnogorskih političkih partija koje su zastupljene u parlamentu⁶ su žene).

Stereotipizacija ženskih uloga nastavlja da obeshrabruje žene da uzmu aktivno učešće u političkom životu, pa one ostaju na marginama odlučivanja, a usmjeravaju se ka brizi o porodici i vođenju domaćinstava, odnosno tradicionalno ka privatnoj prije nego ka poslovnoj sferi života. Žene najčešće pružaju podršku svojim muškim kolegama u vršenju važnih političkih funkcija u društvu, pritom ne utičući u velikoj mjeri na donošenje odluka u okviru svojih partija. Takva pozicija žena u javnom prostoru i političkom životu reflektuje se i na njihov ekonomski i društveni život, te na finansijsku i drugu samostalnost. U posljednjem izvještaju Evropske komisije navodi se da uključenost žena u politički život "ostaje ograničena – nema žena među liderima političkih partija i veoma malo njih u rukovodstvu partija"⁷.

Institucionalizacija rodne ravnopravnosti i usvajanje strategija od strane političkih partija, uz unaprjeđenje zakonodavnog okvira i mijenjanje društvene svijesti kroz saradnju svih aktera društva, predstavljaju osnovne korake za uspostavljanje jednakosti između žena i muškaraca. Zato su potrebne pragmatične strategije za hvatanje u koštac sa nejednakostima u partijskim strukturama i na državnom nivou. Prije identifikacije, nominacije i selekcije ženskih

5. Vlada Crne Gore, 2020, Izračunat prvi indeks rodne ravnopravnosti za Crnu Goru

6. Podaci o albanskoj koaliciji nisu dostupni.

7. Evropska komisija, 2022, Izvještaj Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2021. godinu

kandidata za pozicije moći i donošenje odluka u političkim partijama, kao i za javne funkcije na svim nivoima, potrebno je prvo kreirati pogodno tlo za aktivno učešće žena u društveno-političkom životu. Inicijative za promociju ženskog učešća moraju uključivati i muškarce, koji u velikoj mjeri oblikuju javne politike i odlučuju o izgledu partijskih organa i dokumenata o rodnoj ravnopravnosti, budući da zauzimaju najznačajnije funkcije u državi i u partiji.

Unaprjeđenje demokratskog razvoja i dobrog upravljanja zahtijeva stvaranje održivog ambijenta za inkluzivno učešće žena u političkom životu. Stoga, ovo istraživanje ima za cilj da grupiše izazove sa kojima se suočavaju žene u političkom životu Crne Gore, kao i da, analizirajući javni diskurs, ukaže na njihovu borbu protiv rodne diskriminacije i za ostvarivanje jednakih prava. Ova analiza zasnovana je na postojećim istraživanjima, izvještajima relevantnih državnih i međunarodnih institucija, svjedočenjima političarki i žena aktivnih u javnom životu zemlje. U posebnom dijelu,

a u saradnji sa poslanicima, odbornicima i istaknutim partijskim funkcionerima, istraživanje otkriva stavove grupe muškaraca različite političke profilacije o ženskim ulogama i njihovom političkom angažmanu, prepoznajući prostor za unaprjeđenje postojećih politika koje bi partnerski uključile muškarce u kreiranje boljeg društvenog ambijenta. Konačno, ovo istraživanje će nastojati da odgovori na pitanje: "Ako ima ju jednaka zakonom zagantovana prava, zašto ih žene ne koriste?".

ZAKONODAVNI OKVIR

Samo ujedinjene u borbi protiv fašizma mi ćemo izvojevati slobodu svome narodu i sebi pravo na dostojan život.

Mi ćemo zauvijek izbrisati sva ona vremena i zakone koji su nas smatrali nižima i ponižavali..

Zajedno sa našom braćom na frontu i u pozadini, mi ćemo ostvariti puno jedinstvo naroda, a ujedinjene u naš moćni Antifašistički front žena, mi ćemo ispuniti svoj dug prema narodu i osiguraćemo sebi pravo na potpuno učešće u političkom životu.

Prvi kongres Antifašističkog fronta žena za Crnu Goru,

Kolašin, 5–6. decembar 1943.⁸

Od obnove nezavisnosti Crna Gora je značajno unaprijedila zakonodavni okvir u oblasti rodne ravnopravnosti i zaštite žena. Ustav Crne Gore usvojen 2007. godine u Članu 8 jasno propisuje zabranu diskriminacije, dok se u Članu 18 i Članu 19 navodi da država jemči ravnopravnost žene i muškarca i razvija politiku jednakih mogućnosti odnosno da „svako ima pravo na jednaku zaštitu svojih prava i sloboda“⁹. Iste godine usvojen je i Zakon o rodnoj ravnopravnosti. U Članu 2 navodi se da „rodna ravnopravnost podrazumijeva ravnopravno učešće žena i muškaraca (...) u svim oblastima javnog i privatnog sektora, jednak položaj i jednake mogućnosti za ostvarivanje svih prava i sloboda i korišćenje ličnih znanja i sposobnosti za razvoj društva, kao i ostvarivanje jednake koristi od rezultata rada“¹⁰. Zakonom o zabrani diskriminacije iz 2010. i njegovim izmjenama 2014. i 2017. godine dodatno je uređena ova oblast¹¹, dok je žrtvama diskriminacije omogućeno da podnesu žalbu ili pred građanskim sudovima ili pred Zaštitnikom ljudskih prava i sloboda. Zakonom o Zaštitiku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore iz 2011. godine u Članu 8 se navodi obaveza zaštite rodne ravnopravnosti.

Pa, ipak, uprkos postojećem zakonodavnom okviru, nejednak tretman žena i muškaraca i dalje je prisutna praksa u Crnoj Gori, koja istrajava pod uticajem običajnih normi patrijarh-

8. Muzej žena, Sedam decenija od osnivanja AFŽ za Crnu Goru i Boku

9. Službeni list Crne Gore, 2007/2013, Ustav Crne Gore

10. Službeni list Crne Gore, 2011, Zakon o rodnoj ravnopravnosti

11. Službeni list Crne Gore, 2021, Zakon o zabrani diskriminacije

alnog društva. U julu 2022. godine, otvarajući događaj posvećen promociji Akcione agende ekonomskog osnaživanja žena, predsjednica Skupštine Crne Gore Danijela Đurović istakla je da su žene u Crnoj Gori preduzetnice samo u 32% slučajeva, vlasnice biznisa u 23%, dok su vlasnice kuće samo u 4% slučajeva. Navela je i da: „(...) žene u Crnoj Gori zarađuju samo 86,1% od prosječne zarade isplaćene muškarcima za isti rad, a u neplaćenim kućnim poslovima i njege u domaćinstvu doprinose čak 90% više od muškaraca“¹².

Crna Gora, između ostalog, ne pruža ni adekvatnu i pravovremenu zaštitu žena i djece koji su preživjeli nasilje u porodici¹³, što ocjenjuju brojne nevladine organizacije koje se bore za zaštitu ljudskih prava, a o tome svjedoče i ubistva devet žena od strane bivših ili sadašnjih partnera u proteklih deset mjeseci u Crnoj Gori¹⁴, te sve veća razlika u broju rođenih dječaka i djevojčica odnosno mogućnost da i dalje postoje selektivni abortusi. Ovakva statistika navodi na zaključak da je u Crnoj Gori žena i dalje nezaštićena, a nerijetko i neželjena, zbog čega nedostaje podrška i za njen profesionalni napredak koji se kosi sa patrijarhalnim vrijednostima i očekivanjima da će žena biti posvećena domaćinstvu i porodici.

”

Crna Gora je i dalje zemlja u kojoj se za prebijanje žene propisuje novčana kazna od 150 eura. Ovakva zakonska rješenja ne doprinose tome da nasilnici prestanu sa nasiljem, već naprotiv, daju im podstrek da nastave sa istim ponašanjem.

Socijalistička narodna partija¹⁵

”

Naši sudovi za prekršaje su u 2021. imali 2.176 predmeta za nasilje u porodici što znači da se tužioci mnogo češće odlučuju za blažu kvalifikaciju djela, tj. uglavnom se vode prekršajni postupci. Zašto krivični postupci iznose mali postotak od ukupnog broja prijavljenih slučajeva i zašto nam je blaga kaznena politika?

Maja Raičević, Centar za ženska prava¹⁶

Ni svijest žena o tome da nasilje treba da prijave nije dovoljno razvijena. Takvo ponašanje rezultat je i činjenice da institucije koje bi trebalo da pružaju zaštitu žrtvama nisu dovoljno razvijene, te da se o ovoj temi ne govori dovoljno, niti se podiže svijest o potrebi hrabrog individualnog, društvenog i institucionalnog suprotstavljanja svakom vidu zlostavljanja. Konačno, za čvrstu borbu protiv svih oblika diskriminacije i nasilja prema ženama su potrebni uzori i politički snažni pojedinci, koji će ih ohrabriti da na pojedinačnom nivou odgovorno

12. Socijalistička narodna partija, 2022, *Predsjednica Skupštine na promociji Akcione agende ekonomskog osnaživanja žena u Crnoj Gori*

13. Kodex, 2022, NVO: *Žene i djeca žrtve nasilja nisu zaštićene*

14. Monitor, 2022, *Nižu se žrtve porodičnog nasilja: Sistem kao saučesnik u zločinu*

15. Socijalistička narodna partija, 2022, *Država da krene u rješavanje problema nasilja nad ženama*

16. Štilet, Sonja, 2022, Maja Raičević: *Dok se prava žena strukturno krše, institucije pokazuju naučenu pasivnost*, Radio Tivat

pristupe problemu i koji će zagovarati bolji i efikasniji rad državnih organa. No, ni žene u politici ne suočavaju se sa manjim obimom nasilnog ponašanja nego ostale građanke Crne Gore. Istraživanje koje je 2021. godine sprovedla Ženska politička mreža u saradnji sa Razvojnomo agencijom Ujedinjenih nacija – UNDP, tokom kojeg su razgovarali sa više od 100 političarki u Crnoj Gori, pokazalo je da je sedam od deset ispitanica u Crnoj Gori iskusilo neki vid nasilja tokom svog političkog rada.

Uprkos postojanju zakonodavnih okvira, žene u Crnoj Gori se i dalje susreću sa značajnom diskriminacijom u potpunom ostvarivanju svog prava na učešće i još uvijek se suočavaju sa značajnim preprekama za pristup pozicijama moći na svim nivoima odlučivanja, iako čine polovinu crnogorske populacije (50.6%¹⁷). 2011. godine unesene su izmjene u Zakon o izboru odbornika i poslanika iz 1998. godine, kada su uvedene obavezujuće kvote za političke partije koje na izbornim listama moraju imati minimum 30% žena (afirmativna akcija) i definisan princip po kojem, u slučaju prestanka mandata poslanici, njeno mjesto zauzima sledeća kandidatkinja na listi.

Dodatnim izmjenama iz 2014. godine ustanovljeno je i da na svaka četiri kandidata na listi mora biti najmanje jedna kandidatkinja, što ipak nije zagarovalo jednaku zastupljenost žena u parlamentu. Mada je od ponovnog sticanja nezavisnosti do danas broj žena u parlamentu rastao, on i dalje ne prelazi 30%.

ŠTA JE AFIRMATIVNA AKCIJA I ZAŠTO JE POŽELJNA?

Afirmativna akcija predstavlja širok spektar mjera kojima se nastoji riješiti problem nejednakosti i diskriminacije ugrožene grupe ljudi obezbjeđivanjem jednakog pristupa mogućnostima i šansama za uspjeh.

Uvođenjem ženskih kvota od 30%, Crna Gora je omogućila ženama, koje su bile nedovoljno zastupljene u politici, šansu: (1) da se popnu na socio-ekonomskoj ljestvici, (2) da iskažu svoje potencijale i unaprijede šanse za uspjeh, (3) da se i njihov glas čuje u dominantno muškom svijetu politike, kako bi, u budućnosti, njihov ulazak u političke vode bio olakšan prije svega stvaranjem svijesti o tome da je njihov doprinos očekivan i dobrodošao.

Negativne strane svake afirmativne akcije ogledaju se, uglavnom, u nedostatku meritokratije – nejednakih šansi za sve, time što se ohrabruje i favorizuje jedna grupa naspram druge (obrnuta diskriminacija), te u činjenici da se ne vrednuju nužno trud i rezultati.

Pa, ipak, ako jedna grupa (u ovom slučaju žene) dugi period trpi diskriminaciju i ne može

17. Uprava za statistiku MONSTAT, 2020, *Žene i muškarci u Crnoj Gori*

sama da se izbori za jednak tretman i prilike, državne akcije poput afirmativne mogu pomoći ugroženim grupama da napreduju, čime se stvara i pravednije i društvo jednakih šansi, te podstiče rast i demokratski napredak.

Jedna od značajnijih promjena u pravcu ženske borbe protiv diskriminacije na institucionalnom nivou je uspostavljanje Ženskog kluba 2021. godine udruživanjem svih poslanica 27. saziva Skupštine Crne Gore i pridruženog člana poslanika Borisa Mugoše da bi zajedničkim djelovanjem, između ostalog, afirmisali rodnu ravnopravnost na svim nivoima života i rada i podstakli žene na veće učešće u političkom i javnom životu. Tokom jednogodišnjeg mandata, na inicijativu kluba usvojeni su amandmani na zakone koji se tiču zdravstvene, socijalne i porodične zaštite, sprovedene su izmjene Krivičnog zakonika, a u javnom prostoru je jačala svijest o rodnoj ravnopravnosti i zagovaran je uravnoteženiji pogled na rodne uloge¹⁸.

Crna Gora je potpisnica i brojnih međunarodnih dokumenata kojima se jemči rodna ravnopravnost. Jedan od najvažnijih je Istambulska konvencija – Konvencija Savjeta Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Pored nje, Crna Gora je potpisala i ratifikovala: Povelju Ujedinjenih nacija (1945), Univerzalnu deklaraciju Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima (1949), Konvenciju o političkim pravima žena (1952), Konvenciju o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW, 1979), Bečku deklaraciju odnosno Deklaraciju o eliminaciji svih oblika nasilja nad ženama (1993), Pekinšku deklaraciju (1995).

Grupa eksperata za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (GREVIO) u sastavu Savjeta Evrope istakla je u svom izvještaju iz 2021. godine da Crna Gora sprovodi jasne korake ka implementaciji Istambulske konvencije¹⁹, ali napominje da je „najviše pažnje u zakonodavstvu i kreiranju politika fokusirano na nasilje u porodici“, te da „mjere koje se bave ostalim oblicima nasilja nad ženama tek treba da postignu isti nivo sveobuhvatnosti“²⁰.

18. Skupština Crne Gore, 2021, *O osnivanju Ženskog kluba u Skupštini Crne Gore*

19. Konvencija Vijeća Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici usvojena 2011. godine, stupila je na snagu u Crnoj Gori u avgustu 2014. godine.

20. Savjet Evrope, 2021, *Izveštaj Grupe eksperata Saveta Evrope za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilje u porodici o Crnoj Gori i Turskoj*

PARTICIPACIJA ŽENA U POLITIČKOM ŽIVOTU CRNE GORE

Uprkos usvajanju pomenutih izmjena Zakona o izboru odbornika i poslanika 2011. godine, koje su za cilj imale postizanje rodne ravnoteže u političkom životu, žene su i dalje nedovoljno zastupljene na svim nivoima odlučivanja. Od 20 ministara i četiri potpredsjednika u Vladi, samo su četiri ministarke odnosno jedna potpredsjednica. Od 2006. godine, kada je Vlada Crne Gore imala jednu potpredsjednicu, do uspostavljanja 43. Vlade, nijedna žena nije imenovana na tu funkciju. U 42. Vladi u periodu od 2020–2021. bilo je proporcionalno najviše ministarki – 33%.

SAZIV	UKUPNO MINISTARA/KI	ŽENE	MUŠKARCI	% ŽENA	POTPRESJEDNICE
2021 –	20	4	16	20%	1/4
2020 – 2021	12	4	8	33.3%	0/1
2016 – 2020	20	4	16	20%	0/3
2012 – 2016	17	4	13	23.5%	0/4
2009 – 2012	17	1	16	5.9%	0/3
2008 – 2009	16	1	15	6.25%	1/2
2006 – 2008	14	1	13	7.1%	1/2

U Skupštini Crne Gore trenutno su zastupljene 22 žene, odnosno one čine 27% ukupnog broja poslanika, mada je na dan konstituisanja 2020. bilo njih 18 ili 22%. Uprkos afirmativnoj akciji i kvoti od 30%, taj procenat zastupljenosti žena u crnogorskom parlamentu nikad nije dostignut.

SAZIV /na dan konstituisanja/	ŽENE	MUŠKARCI	% ŽENA
2021 –	18	63	22.2%
2016 – 2020	19	63	23.5%
2012 – 2016	15	66	18.5%
2009 – 2012	10	71	11.1%
2006 – 2009	10	71	12.4%

Samo 13% gradonačelnika ili predsjednika opština su žene – Opštine Golubovci, Opštine Gusinje i Opštine Kolašin. U predsjedništvima političkih partija zastupljeno je, u prosjeku, samo 16.5% žena. Najviše žena u predsjedništvu imaju Liberalna partija – 27.8% i Nova srpska demokratija – 23.1%.

POLITIČKE PARTIJE	ŽENE	MUŠKARCI	ŽENE	%ŽENA
ALBANSKA KOALICIJA ²¹	/	/	/	/
BOŠNJAČKA STRANKA	9	1	8	11.1%
DEMOKRATE CRNE GORE	38	4	34	10.5%
DEMOKRATSKA NARODNA PARTIJA	24	5	19	20.8%
DEMOKRATSKA PARTIJA SOCIJALISTA	16	2	14	12.5%
GP UJEDINJENA REFORMSKA AKCIJA	21	4	17	19%
LIBERALNA PARTIJA	18	5	13	27.8%
NOVA SRPSKA DEMOKRATIJA	13	3	10	23.1%
POKRET ZA PROMJENE	12	2	10	16.7%
RADNIČKA PARTIJA	5	0	5	0
SOCIJALDEMOKRATE	20	4	16	20%
SOCIJALDEMOKRATSKA PARTIJA	28	4	24	14.3%
SOCIJALISTIČKA NARODNA PARTIJA	13	2	11	15.4%
PROSJEK	217	36	181	16.5%

21. Podaci nisu dostupni.

KAKVE SU ŽENE U POLITICI I ZAŠTO JE VAŽNO OSTVARITI RODNU RAVNOPRAVNOST U POLITIČKOM ŽIVOTU CRNE GORE?

Zbog nedovoljne zastupljenosti u javno-političkom životu i uskraćenog prava glasa sa kojima su se žene suočavale vjekovima, one danas moraju da lobiraju za svoja prava i objašnjavaju zašto je logično, pravedno i od društvenog značaja da se i njihov glas čuje kroz aktivno učešće u procesima odlučivanja, umjesto da se takav društveni poredak podrazumijeva. Ujedinjene nacije su 2005. sumirale neke od argumenata koji objašnjavaju zašto je učešće žena u društveno-političkom životu, u strukturama moći i na pozicijama odlučivanja važno. Definisali su šest grupa razloga: (1) budući da žene čine polovinu svjetske populacije, pravedno je da budu jednako zastupljene u procesu odlučivanja, (2) iskustva muškaraca i žena nisu ista, niti je njihov pristup politici, pa bi i jedni i drugi trebalo da budu jednako uključeni u rasprave i da doprinesu razumijevanju važnih tema koje za rezultat imaju usvajanje javnih politika koje utiču na sve građane i građanke, (3) interesi muškaraca i žena se razlikuju, zbog čega i jednima i drugima treba dati priliku da iskažu svoje potrebe i stavove, (4) ako su uključene na jednak osnovi, žene mogu da artikuliraju i bore se za potrebe i prava drugih građanki, (5) žene će se više zainteresovati za učešće u političkom životu zajednice ako imaju svoje uzore, te (6) jednaka zastupljenost žena i muškaraca jača demokratske kapacitete i dobro upravljanje²². Ne samo da je veće uključivanje žena u proces donošenja odluka pravedno i korisno za žene same – koje na taj način bivaju podstaknute da se više uključe, ali i pronalaze kanale za zastupanje svojih interesa – već je važno za cjelokupnu populaciju, zbog raznovrsnosti mišljenja, iskustava i znanja, te različitog pristupa vođenju politike.

Savladavanje svih izazova multinacionalnog i multivjerskog društva traži ljude sa posebnom senzibilnošću. Žene su te koje imaju tu vrstu senzibilnosti, i značajno mogu da doprinesu da pravilno racionalizujemo određene probleme sa kojima se suočavamo.

Milo Đukanović, Predsjednik Crne Gore²³

22. Ujedinjene nacije, 2022, *Equal Participation of Women and Men in Decision-Making Processes, with Particular Emphasis on Political Participation and Leadership*

23. Demokratska partija socijalista, 2021, *Alijansa žena DPS: Novi saziv Alijanse žena u Podgorici nastaviće da doprinosi poboljšanju političkog života u Crnoj Gori*

U istraživanju koje je nedeljnik „Monitor“ u saradnji sa Centrom za istraživačko novinarstvo sproveo 2016. godine, a u kom je učestvovalo 808 ispitanika/ca, navodi se da 90.3% ispitanih podržava uključivanje žena u politiku, dok 85.3% smatra da su interesi muškaraca bolje zastupljeni od ženskih. Osim toga, ispitanici/e vjeruju da bi žene na rukovodećim pozicijama na efikasniji način doprinijele unaprjeđenju kvaliteta socijalne politike (87.4%), poštovanju ljudskih prava (79.5%) i ostvarivanju socijalne pravde (74%), dok 70% ispitanih smatra da bi se korupcija smanjila, a 65.7% da bi društvo ekonomski napredovalo.

Ukoliko bi više žena imali na rukovodećim pozicijama, ispitanici misle da bi došlo do značajnih promjena u javnom životu kao što su kvalitet dječije zaštite, zaštita ljudskih prava i postizanje socijalne pravde, te da bi se smanjila korupcija.

Milena Perović Korać, Nedjeljnik „Monitor“²⁴

Nije drugačije ni u Evropskoj uniji. Studije koje su sprovedene pokazale su da bi učešće žena doprinijelo i diverzifikaciji političke debate. Štaviše, specijalni Eurobarometar 2017. godine pokazao je da 86% ispitanih smatra da bi političke predstavnice zastupale njihove interese, dok 82% smatra da bi to mogli da čine muški predstavnici. Dodatno, istraživanja u američkom Kongresu pokazuju da su žene spremnije na saradnju od muškaraca i da su manje konfliktne i manje orjentisane na partijsku politiku, a više na opšti interes²⁵. Rezultati razgovora sa političarima, koji su prikazani u drugom dijelu ovog dokumenta, ukazuju na to da muškarci uključeni u politički život zemlje na osnovu ličnog iskustva smatraju da su one mahom odgovornije i posvećenije radnim obavezama.

Harvard Business Review je 2012. godine objavio istraživanje²⁶ u kojem su tražili od pojedinaца da ocijene ukupnu učinkovitost svakog lidera i da prosude koliko su jaki u određenim kompetencijama. Rezultati su pokazali da su žene na rukovodećim pozicijama percipirane kao podjednako efikasne kao muškarci. 2019. godine je istraživanje ažurirano i pokazalo je da su žene percipirane kao kompetentnije od njihovih muških kolega. Ono što je, ipak, zabrinjavajuće jeste da se broj žena na rukovodećim pozicijama u periodu od 2012 – 2019. godine nije promijenio: samo 4,9% izvršnih direktora Fortune 500 su žene. Žene su ocijenjene kao izvrsne u: preuzimanju inicijative, otpornosti u radu, brzini napredovanja, težnji ka rezultatima i iskazivanju visokog nivoa integriteta i poštenja. Zapravo, smatralo se da su efikasnije u 84% kompetencija koje najčešće mjere. Istraživanje je pokazalo i da menadžeri – posebno muški menadžeri – percipiraju žene kao nešto efikasnije od muškaraca na svakom funkcionalnom nivou organizacije. Prema ažuriranim podacima, muškarci su i 2012. i 2019. godine ocijenjeni kao bolji u dvije sposobnosti – razvijanju strateške perspektive i tehničkoj ili profesionalnoj ekspertizi²⁷.

24. Murić, Darvin, 2016, *Nema ravnopravnosti u politici: Žene po strani, kriva je elita*, Vijesti

25. Shreeves, Rosamund. Prpic, Martina, 2021, *Women in Politics in EU*, European Parliament

26. Zenger, Jack. Folkman, Joseph, 2012, *Are Women Better Leaders than Men?*, Harvard Business Review

27. Zenger, Jack. Folkman, Joseph, 2019, *Research: Women Score Higher Than Men in Most Leadership Skills*

ZAŠTO SU ŽENE, ONDA, NEDOVOLJNO ZASTUPLJENE?

U ovoj divljoj tradiciji i (...) divljem kapitalizmu koji vlada u zemlji, položaj žena je sve teži i teži, a moglo bi se govoriti o obespravljenosti. Slažem se da je uzrok ovog stanja to što nije bilo više žena u politici.

Ranko Krivokapić, ministar vanjskih poslova²⁸

Od nejednakog pristupa resursima kao što su vrijeme, novac ili društveni kontakti koje nisu imale prilike da grade u prošlosti, preko nejednakih porodičnih obaveza, rodnih stereotipa i uloga koje im je dodijelilo društvo, do društvenih struktura u kojima dominiraju muškarci nerijetko zadovoljni postojećim stanjem, prepreka za učešće žena u politici je mnogo. Ne smije se zaboraviti ni nedostatak ženskih uzora i podrške porodice, što značajno utiče na društvenu i ličnu percepciju o mogućnostima napretka i uspinjanja na ljestvici uspjeha. Političke partije u kojima na pozicijama moći dominiraju muškarci obeshrabuju i često onemogućavaju ulazak žena, time utičući na percepciju javnosti prema ženskim mogućnostima i njihovom angažmanu u političkom životu. U zatvorenim izbornim sistemima kakav je crnogorski, gdje se glasa za partiju, a ne za individualne kandidate, partije imaju najveći uticaj na to koje će kandidate staviti na liste. Konačno, rastuća briga je i rodno zasnovano nasilje prema ženama u politici i u javnom životu.

Naše društvene konvencije ograničavaju slobodu svih pojedinačno da budu ono što žele da budu, da postignu svoje ciljeve i dostignu svoj potencijal. U politici, u oblasti vladavine prava, u biznisu, vrhunski talenti treba da se regrutuju na rukovodeće pozicije kako bi se osiguralo da ova zemlja dobije podsticaj koji je potreban njenoj ekonomiji, razvoju i političkim reformama. Ali ako se polovina stanovništva zanemaruje kod rukovodećih pozicija ili se njihov talenat nedovoljno koristi, onda Crna Gora propušta mnogo svog potencijala.

Karen Medoks, ambasadorica Ujedinjenog Kraljevstva i Sjeverne Irske²⁹

28. Vijesti Online, 2017, *Žene u politici*, Youtube

29. Socijalistička narodna partija, 2022, *Predsjednica Skupštine na promociji Akcione agende ekonomskog osnaživanja žena u Crnoj Gori*

Nijedna partija u Crnoj Gori na svom čelu nema ženu, dok je prva i jedina kandidatkinja za predsjednicu bila Draginja Vuksanović Stanković 2018. godine, koja je tada osvojila 8.2% glasova podrške. Takav rezultat je značajan, ako se uzme u obzir da je Socijaldemokratska partija – SDP, kojoj je kandidatkinja pripadala, na parlamentarnim izborima dvije godine ranije osvojila 5.23%, što ukazuje na to da je ona uspjela okupiti više birača drugih političkih opcija (izlaznost u odnosu na parlamentarne izbore je bila 10% manja³⁰). Ona je i jedina žena koja je bila na čelu neke političke partije (SDP, 2019–2021).

U maju 2018. godine, Centar za građansko obrazovanje objavio je monitoring predsjedničke kampanje, koji je pokazao da je predsjednička kandidatkinja Draginja Vuksanović imala duplo više pozitivnih nego negativnih medijskih objava, u poređenju sa predsjedničkim kandidatom Milom Đukanovićem, koji je, prema istraživanju, imao 49,6% negativnih i 31.3% pozitivnih pominjanja, odnosno predsjedničkog kandidata Mladena Bojanića koji je imao 42,7% pozitivnih i 18.1% negativnih pominjanja³¹.

Ja čak znam i moje prijatelje koji glasaju prosrpske političke partije (...) koji su (...) glasali za mene na predsjedničkim izborima. (...) To možda objašnjava i (...) situaciju da će nekada da glasaju za ličnost, a ne za političku partiju, jer se možda ne slažu sa političkim programom.

Draginja Vuksanović Stanković, poslanica u Skupštini Crne Gore³²

Uprkos pozitivnim iskustvima i konkretnom primjeru koji je pokazao da su građani i građanke spremni da podrže ženskog kandidata, čak i kada nisu partiju iz koje dolazi, te iako sve političke partije ženama prilaze kao biračima i članicama, izazov je probuditi političku volju da se ubrza suštinsko učestvovanje žena u politici, kako bi se osiguralo da se njihov glas istinski čuje, a njihovo članstvo u političkim partijama i glasačka moć usklade sa obavljanjem javnih funkcija i učešćem u procesima donošenja političkih odluka na svim nivoima. Političke stranke se, uglavnom, prepoznaju kao najodgovornije za nedovoljnu zastupljenost žena, s obzirom na njihovu ulogu glavnih „čuvara“ izborne volje građana i građanki. Unutarstranačka demokratija odnosno njen nedostatak u velikoj mjeri utiče na mogućnosti koje žene imaju da aktivno učestvuju u društveno-političkom životu. Tako žene do izražaja dolaze samo ako uspiju da se istaknu unutar svojih partija, na čijem čelu i u upravljačkim strukturama su dominantno muškarci.

30. Izlaznost od 73.4% na parlamentarnim izborima 2016, u odnosu na 63.9% na predsjedničkim izborima 2018.

31. PCNEN, 2022, Predsjednički izbori u medijima: O Đukanoviću više negativno nego pozitivno

32. Radio slobodna Evropa, 2022, Perspektiva – specijal sa Draginjom Vuksanović–Stanković u Podgorici, Youtube

”

Naročito postoji tendencija da se žene isključe iz politike. Nije to samo crnogorska stvar.(...) Mnogo je lakše da odlučujete kad nemate konkurenciju. Mnogo je lakše da vaše potrebe budu zadovoljene ako se niko u to ne meša. Međutim dok god se mi držimo na marginama i po strani, imamo ono što imamo danas.

Simonida Kordić, poslanica DF-a³³

Istraživanje koje su 2021. godine sproveli Ženska politička mreža i UNDP pokazalo je da 90.7% žena političarki smatra da su diskriminirane u Crnoj Gori, dok 44.2% smatra da su glavne prepreke za njihovo aktivnije uključivanje u politiku nedovoljna zainteresovanost političkih partija. Dodatno, 50% ispitanih političarki je istaklo da se u njihovoj partiji ne vodi dovoljno računa o rodnom politikama, dok 34% smatra da njihova partija ne vodi računa o rodnoj ravnopravnosti. O takvim izazovima svjedoče ne samo političarke, već i mediji i nevladine organizacije.

”

(...) vidimo da gotovo sve političke partije i u vlasti i u opoziciji nažalost samo ispunjavaju tu zakonsku kvotu. Nema suštinske želje da žene zaista imaju ravnopravnu poziciju ne samo na listama za izbore nego uopšte u ovim granama moći u kojima se odlučuje, pa i politici.³⁴

Milka Tadić-Mijović, Direktorica Centra za istraživačko novinarstvo³⁵

”

Moramo znati da je položaj žene u Crnoj Gori veoma težak. To je još uvijek patrijhalno muško-šovinističko društvo gdje se žena obeshrabruje da uđe u politiku i obeshrabruje se da dođe do pozicija moći.

Rajka Glušica, članica odbora URA u Nikšiću³⁶

”

Najprljavije kampanje protiv NVO sektora prelamale su se upravo kroz napade na njihove liderke koje su otvarale ključne i često neprijatne teme. Govor mržnje je najčešće zasnovan na rodu i uperen prema ženama koje uspevaju da ostvare određeni javni uticaj, a dolazio je kako iz vladajućih, tako i iz nekih opozicionih struktura.

Daliborka Uljarević, izvršna direktorka Centra za građansko obrazovanje³⁷

33. Nova srpska demokratija, 2021, [#ZaBudućnostMojkovca: Veće učešće žena u politici i na mjestima odlučivanja veoma važno u budućnosti](#)

34. Šćepanović, Lela, 2020, *Politika je muški posao u Crnoj Gori*, Slobodna Evropa

35. *Ibidem*.

36. *Ibidem*.

37. Portal Analitika, 2014, *Žene nedovoljno zastupljene u političkom i javnom životu*

Naravno, postoji još faktora koji doprinose nedovoljnoj zastupljenosti žena na višim nivoima odlučivanja. Osim širokih kulturoloških predrasuda prema ženama i stereotipima kojih se teško oslobađamo, dugo se vjerovalo – mada mnoga istraživanja i svjedočenja žena to opovrgavaju – i da one svjesno ne pretenduju na najviše funkcije. Profesori sa dva američka univerziteta Jennifer Lawless i Richard Fox su 2017. godine sa novinskom agencijom Politico objavili rezultate istraživanja u Sjedinjenim Američkim Državama, koji su pokazali da porodica igra veliku ulogu u obeshrabrivanju žena da se bave politikom. Naime, istraživanje je pokazalo da u srednjoj školi dječaci i djevojčice iskazuju „gotovo jednaku zainteresovanost za politiku i jednaka je vjerovatnoća da će učestvovati u radu parlamenta učenika“³⁸. Rodni jaz se otvara na fakultetu, kada sve više muškaraca počinje da se uključuje u politiku u okviru univerziteta i razmišlja o političkoj kandidaturi. Mada su i studenti i studentkinje izjavili da su kroz školski sistem jednako ohrabreni da se kandiduju za rad u studentskim organima odlučivanja, priznali su da su porodica i prijatelji mnogo češće ohrabrivali muškarce da razmišljaju o kandidaturi za političku funkciju kasnije u životu.

Polovina (50%) onih studenata koje su majke ohrabrivale da se kandiduju za funkciju rekli su da bi „definitivno voljeli da se kandiduju u budućnosti“, u poređenju sa samo 3% onih koji nisu dobili nikakvo ohrabrenje majke³⁹. Istraživanje je pokazalo da očevi imaju sličan uticaj na političke ambicije – što sugerise da je djetinjstvo idealno vrijeme za početak ohrabivanja žena da razmišljaju o aktivnom učešću u političkom i javnom životu zemlje. Ne postoje slična istraživanja u Crnoj Gori, ali primjer SAD-a, u svijetlu patrijarhalnih vrijednosti koje i dalje njegujemo u crnogoroskom društvu, mogao bi se lako preslikati i na naš društveni sistem i model vaspitanja.

Istraživanje je pokazalo i da sumnja u sebe zasjenjuje ženske težnje da se aktivno uključe u politiku mnogo češće nego muške. Dakle, žene se manje podstiču da se kandiduju za funkcije nego muškarci i žene će češće sumnjati u to da su kvalifikovane za obavljanje visoko odgovornih poslova od muškaraca. Uz pomenute razloge, partijsku pristrasnost i pristrasnost birača koja se ogleda u vjekovima muškog liderstva, patrijarhalnom društvu koje nastoji ograničiti žene na određene rodne uloge, ne smije se zaboraviti ni činjenica da se mnoge žene koje su prisutne u javnom prostoru i aktivno uključene u politički život suočavaju sa mizoginijom⁴⁰, seksizmom⁴¹, prijeljama po život i mnogim drugim vrstama fizičkog i psihičkog nasilja na internetu i u stvarnom životu, što ih odvraća od bavljenja politikom. Od seksističkih karikatura, preko povreda časti i ugleda, do fizičkih nasrtaja – žene su u crnogorskoj politici svakodnevno izložene različitim izazovima, a rijetko zaštićene, bilo da govorimo o partijskim organima ili o institucijama sistema.

38. Boschma, Janie, 2017, *Why women don't run for office*, Politico

39. Lawless, Jennifer. Fox, Richard. 2013, *Girls Just Wanna Not Run The Gender Gap in Young Americans' Political Ambition*, Washington, DC: Women & Politics Institute

40. Mizoginija je opsesivna mržnja ili odbojnost prema ženama ili djevojčicama.

41. Seksizam je svako izražavanje (činom, riječju, slikom, gestom) zasnovano na ideji da su neke osobe, najčešće žene, inferiorne zbog svog pola.

”

Atmosfera i podjele u društvu nam govore o velikim rizicima za slučajeve uvreda i uznemiravanja, pa čak i nasilja prema ženama, prije svega prema kandidatkinjama ili pripadnicama političkih partija.

Vesna Pavićević, zamjenica predsjednice Odbora
za rodnu ravnopravnost i poslanica DPS⁴²

”

Ja sam bila izložena mizoginijama i seksizmima, a prije nekoliko dana i prijetnjama po moj život i tijelo. Tako da u zadnje vrijeme više provodim vremena u Policiji i sudovima za prekršaje, nego što se bavim nekim drugim stvarima.

Draginja Vuksanović Stanković, poslanica u Skupštini Crne Gore (SDP)⁴³

Sedam od deset političarki u Crnoj Gori iskusilo je neki vid nasilja tokom svog političkog rada, koji uključuje ne samo poniženja, degradiranje ličnosti ili ucjene, već i seksualno (jedna od deset) i fizičko nasilje (jedna od dvadeset)⁴⁴. 70% političarki tvrdi da se suočilo sa nekom vrstom psihološkog nasilja. Poređenja radi, istraživanje Interparlamentarne unije⁴⁵ 2016. godine, koje je obuhvatilo 123 žene širom Evrope, od kojih je 81 poslanica, a 42 su zaposlene u parlamentima, pokazalo je da se 85.2% žena u zakonodavnim domovima širom svijeta susrelo sa psihološkim, 14.8 sa fizičkim, a 24.7% sa seksualnim nasiljem⁴⁶. Psihološko nasilje nad političarkama podrazumijeva ponižavajuće seksualne ili seksističke primjedbe, prijetnje smrću, silovanjem ili drugom vrstom nasilja. Seksualno nasilje se može odnositi na seksualno uznemiravanje ili prinudne seksualne odnose, dok se fizičko nasilje ogleda u udaranju, šamaranju, guranju, prijetnjama upotrebom oružja.

”

Stariji kolega iz partije mi je prišao sa pričom da me je sanjao u kontekstu određene seksualne fantazije, ali nisam tome pridavala značaj.

NN političarka, 29 godina⁴⁷

Ono što je naročito zabrinjavajuće u Crnoj Gori jeste da i one – političarke i žene aktivno uključene u javni život – nasilje prijavljuju samo u 18.6% slučajeva⁴⁷, vjerujući u 80% slučajeva da u Crnoj Gori ne postoji institucija koja ih može adekvatno zaštititi. Kada je nasilje prijavljeno, odgovor je, prema svjedočenjima, najčešće bio „neadekvatan i neučinkovit, neproporcionalan učinjenom djelu“⁴⁸. Osim toga, mnoge žene žrtve su se, vjerovatno, plašile i da će

42. Skupština Crne Gore, 2022, *Održana prezentacija e-modula Akademije za žene liderke*

43. Razić, Marija, 2022, *Vikend na Gradskoj/ Žene u politici/ Draginja Vuksanović Stanković*, Gradska TV

44. Vuković, Nataša. Raščanin, Ivana, 2021, *Nasilje nad ženama u politici, Ženska politička mreža i UNDP*

45. Interparlamentarna unija je međunarodna organizacija nacionalnih parlamenata, utemeljena 1889. u Parizu.

46. Inter-Parliamentary Union, 2016, *Sexism, harassment and violence against women in parliaments in Europe*

47. Vuković, Nataša. Raščanin, Ivana, 2021, *Nasilje nad ženama u politici, Ženska politička mreža i UNDP*

48. *Ibidem*.

izgledati slabo i ranjivo ili politički nelojalne, što bi moglo da im uskrati prilike u budućnosti.

Žene na pozicijama, kao i muškarci, sve više se suočavaju sa online nasiljem, koje uključuje ne samo direktnu komunikaciju na društvenim mrežama, već i nasilan javni diskurs. 2020. godine objavljene su dvije fotomontaže – prva obnažene tadašnje, a druga bivše ministarke, kojima su pokušali da utiču na njihov ugled. Količina online nasilja je uznemirujuća, a žena je sve izloženija što više napreduje, zauzima pozicije moći i njen rad biva izložen sudu javnosti. Na kraju, tome doprinosi i medijski prikaz žena u politici, koje često doprinosi jačanju rodno zasnovanih stereotipa. Istraživanje Ženske političke mreže je pokazalo da devet od deset političarki smatra da nijesu dovoljno prisutne u medijima, odnosno da se više prati rad njihovih kolega. Takav odnos prema ženama otežava ženama da se istaknu u politici i motivišu novu generaciju žena na aktivnijem angažmanu i podjelu uloga i odgovornosti u okviru odlučivanja na svim nivoima.

Učestalo i ustaljeno nasilje nad ženama u politici (i van nje), a nedovoljno istrajna i efikasna borba, imaju nesagledive posljedice i ozbiljan uticaj na učešće žena u političkom životu, njihovom kandidaturi, ali i na biračke navike. Mnoge žene usljed pritiska napuštaju politiku, dok druge o angažmanu i ne razmišljaju. Dodatno, kada kolege u parlamentu ili drugim državnim institucijama ne reaguju na nasilje, ne spriječe ili ne kazne počiniocima kako bi zaštitili žrtve, urušavaju ne samo svoju, već i reputaciju cjelokupne institucije. To dodatno utiče na povjerenje u instituciju, urušava poštovanje prema izabranim predstavnicima i predstavnicama naroda, a utiče i na sveukupnu sliku javnosti prema radu političara i političarki.

”

Ono što je loše je to što (...) smo kao društvo postali imuni na napade koje žene često trpe. (...) Mislim da je seksizam i trovanje društvene atmosfere nedopustivo i da svi moramo da doprinesemo da se tome stane na kraj. Teško da možemo uticati na mlade generacije ako nam je atmosfera u društvu zatravana. (...) Sve kreće od porodice i zato je jako važno djeci ukazivati na prave vrijednosti i zašto nešto nije dobro.

Nikola Janović, bivši ministar i poslanik DPS-a⁵⁰

Jedan od pokazatelja problema jeste i činjenica da su od obnove nezavisnosti do danas mnoge žene ušle u politiku, ali su rijetko poslaničku funkciju obavljale u više od jednog saziva. Od 61 poslanice, koliko ih je od 2006. bilo u Skupštini Crne Gore (nezavisno od trajanja mandata), samo njih 13 ili 21.3% je zastupalo građane u dva saziva, 3 ili 8.2% u tri, dok su samo dvije ili 3.8% bile predstavnice u čak četiri. Od 17 žena koliko je obavljalo funkciju ministarke od 2006. godine do danas, samo dvije žene – Gordana Đurović i Marija Vučinović su to činile u dva mandata.

49. Vuković, N., i Raščanin, I. (2021), „Nasilje nad ženama u politici“, *Ženska politička mreža* i UNDP.

50. UNDP in Montenegro. (2022). „G-spot: Prevažidi se, EP02: Klizeći...“, Youtube

KAKO DO RODNE RAVNOPRAVNOSTI?

Otpor i reakcije na političko učešće žena u svojoj osnovi imaju dogmatski pristup. Ovo je otpor prema progresivnim tokovima u društvu. Stoga uloga svih društvenih aktera da podižu svijest i informisanost na ovu temu od krucijalnog je značaja, medija naročito. (...) U našoj viziji je društvo ravnopravnih žena i muškaraca, društvo otvoreno za svaki vid različitosti u kom svako, bez obzira na pol, naciju, religiju ili bilo koje drugo svojstvo, ima pravo da pored ostalog i kroz politiku aktivno sudjeluje u oblikovanju snažnog, modernog i progresivnog društva.

Aleksa Bečić, bivši predsjednik Skupštine Crne Gore i poslanik Demokrata⁵¹

Da bismo se adekvatno i efikasno borili za bolje društvo i ravnopravno učešće i predstavljanje svih građana i građanki, potrebno je učešće svih zainteresovanih strana. Osim što institucije sistema i političke partije, uključujući i same žene, moraju preuzeti aktivniju ulogu i sprovesti efikasniju i vidljiviju borbu za ravnopravnost, neophodno je da i muškarci vjeruju u važnost ostvarivanja ovog cilja i njihovog ličnog zalaganja. U ženskoj borbi za ravnopravnost i pravednije društvo potrebno je osvijestiti i priznati postojanje muške dominacije, koja je prirodno rezultat patrijarhata – sistema društva u kojem muškarci imaju vlast i koji je obilježio odnose i stvorio nejednaku moć među polovima ne samo u Crnoj Gori, već i širom svijeta, zbog čega su žene bile u podređenom položaju – politički, ekonomski, kulturno, pa i društveno. Svjesnost o problemu vodi njegovom rješavanju – iskorjenjavanju seksističkih i mizoginih konstrukcija, kako bi svi članovi i članice društva imali jednak pristup slobodi, prilikama, poštovanju i moći. Muškarci su, u okviru patrijarhalnog sistema, dugo predstavljali prepreku za uspostavljanje ravnopravnosti polova. Danas treba da budu dio rješenja.

Kada i muškarci vjeruju u jednakost, zajednički naponi ka stvaranju sigurnog i podsticajnog prostora za učešće žena, oslobođenog svake vrste nasilja, motivišu žene na ravnopravno učešće i stvaraju partnerke koje, na opštu društvenu korist, unose i svoje iskustvo i znanje u izradu javnih politika i u javni diskurs. Muškarci bi trebalo da budu saveznici protiv svih oblika diskriminacije i zlostavljanja, te da kao društvo gradimo nove tipove uzora, koji ne potcjenjuju moć djevojaka i žena da budu aktivne učesnice političkog života u zemlji, već ohrabruju i promovišu njihove liderske afinitete.

51. UNDP in Montenegro, 2021, Konferencija: Predstavljanje istraživanja o nasilju nad ženama u politici, *Youtube*

Posvećenost muškaraca u osnaživanju žena i borbi protiv nasilja nad ženama pokazuje da u cilju pune ravnopravnosti, oni treba da budu saveznici u ženskim borbama.

Vesna Pavićević, zamjenica predsjednice Odbora za
rodnu ravnopravnost i poslanica DPS⁵²

Kada se pristupa rješavanju problema nedovoljne ženske participacije u političkom životu Crne Gore, on se, uglavnom, sagledava iz ugla žena i njihovih iskustava, a borba se često definiše kao ženska. Zbog toga je u Crnoj Gori već dostupan veliki broj podataka o ženskoj participaciji i svjedočanstava žena prisutnih u javnom i političkom životu. Sa namjerom da otkrije kako mlade generacije aktivnih političara razmišljaju o ženskoj participaciji u procesu donošenja odluka i da pokrene diskusiju i na drugoj strani – strani muškaraca, čija uloga u procesu emancipacije društva nije manje značajna, ovo istraživanje obuhvatilo je i ispitivanje stavova trinaest muškaraca, koji vrše predstavničke funkcije u lokalnim i državnom parlamentu, te u svojim političkim partijama, što pretpostavlja njihovu dobru upoznatost sa političkom situacijom u zemlji i partijskim životom, te važnu ulogu koju će imati u budućnosti. Rezultati istraživanja na malom uzorku predstavljaju dobru polaznu osnovu za dalja istraživanja i definisanje prostora za napredak, ali su i indikator smjera u kom će se Crna Gora u budućnosti kretati, kada je uspostavljanje rodne ravnopravnosti u pitanju: pozitivno ka postizanju većeg učešća žena u politici ili negativno ka održanju statusa *quo*.

Za potrebe ispitivanja stavova nove generacije političara, koji su poslužili i za izradu adekvatnih preporuka i očekivanja od borbe za jednakost polova u periodu koji je pred nama, specijalno je dizajniran set otvorenih i zatvorenih pitanja. U istraživanju su učestvovali odbornici, poslanici i visoki funkcioneri partija vlasti i opozicije, koje konstitušu 27. saziv crnogorskog parlamenta, starosti od 27–41. godine iz svih djelova zemlje (tri učesnika sa sjevera, tri sa juga i sedam iz centralnog dijela Crne Gore). Poziv za učešće je prosljeđen predstavnicima svih partija zastupljenih u parlamentu, a u istraživanju su učestvovali članovi: Bošnjačke stranke, Demokratske Crne Gore, Demokratskog fronta, Demokratske partije socijalista, GP URA, Liberalne partije, Socijaldemokrata, Socijaldemokratske partije i Socijalističke narodne partije, kojima dugujemo posebnu zahvalnost. Stavove učesnika i preporuke za unaprijeđenje prenosimo kao citate, bez navođenja imena i prezimena onih koji su željeli da ostanu anonimni.

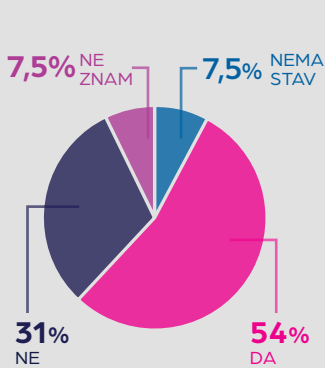

Sve dok predmet djelovanja žena nije u interesu muškaraca ili bitan za ključne procese u politici, žene nijesu sputavane od strane muškaraca u politici, doduše ni podržane. Onog trenutka kada bi se umiješale u važno donošenje odluka, bile bi stavljene po strani iz cijelog niza razloga, prvenstveno potcjenjivanja i diskriminacije.

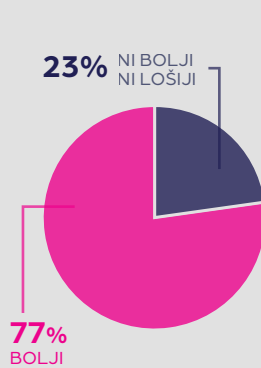
Nikola Rakočević, poslanik u Skupštini Crne Gore
i odbornik u Glavnom gradu – Podgorica, DPS

52. Skupština Crne Gore, 2021, Ženski klub i VFD održali Okrugli sto: „Ženski politički aktivizam u Crnoj Gori“

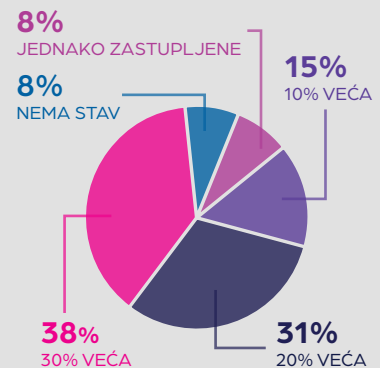
Diskriminacija se odnosi na različito postupanje odnosno isključivanje određene grupe na osnovu karakteristika koje je čine „različitom“ od drugih, u konkretnom slučaju na osnovu drugačijeg pola. Žene u Crnoj Gori su zaštićene u pogledu zakona koji garantuju jednaka prava svim građanima i građankama, ali se zakoni ne implementiraju dosljedno, zbog čega se žene suočavaju sa različitim oblicima diskriminacije, o kojima smo govorili ranije u istraživanju (nasilje, nejednaka zarada, ograničene mogućnosti napretka, itd). Na pitanje da li su žene u Crnoj Gori diskriminisane, sedam političara je odgovorilo da smatra da jesu, četiri da nisu, dok jedan učesnik nije mogao da procijeni i jedan nije želio da odgovori na pitanje. U odnosu na 2006. godinu, zakonodavni okvir je unaprijeđen, a žene u Skupštini Crne Gore imaju 9.9% više predstavnica. Kada su upitani da procijene da li je položaj žena bolji ili lošiji u odnosu na 2006. godinu, trojica su smatrala da nije ni bolji ni lošiji, dok su deseterica smatrala da je bolji. Nasuprot tome, samo dvojica su ispravno procijenila rast broja poslanica u državnom parlamentu.

Da li su žene diskriminisane u CG?

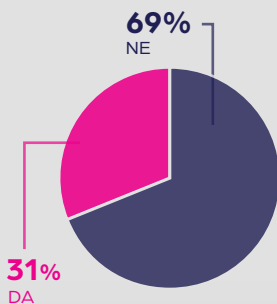

Je li status žena bolji ili lošiji u odnosu na 2006. godinu?

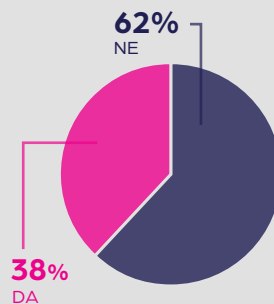

Kakva je zastupljenost žena u parlamentu u odnosu na 2006. godinu?

Ovakva percepcija učesnika u istraživanju je, vjerovatno, rezultat činjenice da su žene prisutnije i aktivnije u javnom i političkom životu, naročito u civilnom sektoru. Tako i njih četvorica smatraju da se imenuje dovoljno žena na visoka mjesta u državnim službama, dok devetorica u to ne vjeruju. Pa, ipak, njih petorica nisu sigurni da li će veća zastupljenost žena promijeniti kvalitet politike u Crnoj Gori, dok osmorica smatraju da hoće.

Imenuje li se dovoljno žena na visoka mjesta u državnim službama?

Hoće li veća zastupljenost žena promijeniti kvalitet politike u Crnoj Gori?

Nijedan ispitanik nije se smatrao ugroženim od žena u politici, naprotiv, smatraju to šansom više za društvo, a i njih same da u zdravoj konkurenciji napreduju.

”

Apsolutno ne. Smatram ih potpuno ravnopravnim i konkurentnim isključivo na osnovu znanja, posvećenosti i doprinosa koji daju. Vjerujem da u Crnoj Gori postoji veliki broj žena koje mogu na kvalitetan način da odgovore svim očekivanjima građanki i građana i u svakom trenutku sam spreman da ih u tom nastojanju podržim.

Nikola Zirojević, portparol Socijaldemokrata Crne Gore
i šef odborničkog kluba SD-a u Nikšiću

”

Apsolutno ne. Naprotiv. Praksa je pokazala da na onim rukovodećim pozicijama gdje su žene, upravo su te institucije, preduzeća i firme mnogo odgovornije prema poslu i mnogo bolje ispunjavaju zadatke. Prisustvo žena na političkoj sceni daje dodatnu vrijednost demokratizaciji našeg društva.

političar, partijski funkcioner

”

Ne osjećam, što je veća konkurentnost veći je kvalitet.

političar, javni funkcioner u nacionalnom parlamentu

Zapravo, svi političari su istakli da je njihova saradnja sa ženama veoma dobra, te da od iskusnijih koleginica uče o poslu. Naveli su da su žene radne, predane opštem interesu društva i precizne u poslu.

”

Pouzdana i iskrena. Veoma dobro iskustvo imam sa ženama u politici, jer bez egoizma i sujete pristupaju zadacima od zajedničkog značaja. Radne i predane poslu, bez viška kalkulisanja.

Nikola Rakočević, poslanik u Skupštini Crne Gore i
odbornik u Glavnom gradu Podgorica, DPS

”

Izuzetnu saradnju imam i sa članicama Foruma žena i to je pokazatelj da zajedničkim radom možemo mijenjati sliku Crne Gore, kao parlamentarne demokratije, u pravcu promocije i afirmacije žena u politici.

političar, partijski funkcioner

”

Odlična saradnja, precizne i odgovorne u obavljanju radnih zadataka.

političar, javni funkcioner u lokalnoj samoupravi

Većina političara koji su učestvovali u istraživanju prepoznala je da su žene, u poređenju sa svojim muškim kolegama, odgovornije, te da iskazuju veću ozbiljnost prema radnim obavezama, što je u skladu sa pomenutim istraživanjem Harvard Business Review-a u kome su žene ocijenjene kao izvrsne u otpornosti u radu i težnji ka rezultatima. Kao njihove kvalitete, učesnici su istakli i da žene „bolje pronalaze modalitete saradnje između suprotstavljenih političkih polova“ i da imaju „izraženije komunikacione vještine“.

”

Manje tenzija, više posvećene opštim i zajedničkim ciljevima društva i države.

političar, javni funkcioner u lokalnoj samoupravi

”

Ako bih morao upotrijebiti jednu riječ, onda bi to bila odgovornost. Takođe, žene su veoma dobri organizatori i za takvu tvrdnju imamo dosta pokazatelja u praksi. U konačnom, žene su pokazale visok stepen političke hrabrosti kod donošenja odluka u važnim političkim momentima.

političar, partijski funkcioner

”

Žene imaju ozbiljniji pristup poslu i radnim obavezama.

političar, javni funkcioner u nacionalnom parlamentu

”

Žene obavljaju posao često preciznije, odgovornije i temeljnije.

političar, javni funkcioner u lokalnom parlamentu

”

Aktivne žene u našoj politici pokazuju veću spremnost za “finiju politiku” od svojih kolega. U saradnji sa ostalim kolegicama i kolegama spremnije su za kompromise od svojih kolega, a produkti rada Ženskog kluba našeg Parlamenta su najbolja potvrda toga.

političar, javni funkcioner u nacionalnom parlamentu

Pa ipak, uprkos svim pozitivnim karakteristikama žena u politici danas, ispitanici primjećuju da se one suočavaju sa brojnim preprekama zbog kojih ne napreduju na političkoj ljestvici. Komentarišući najveće izazove sa kojima se žene u politici suočavaju u Crnoj Gori, većina učesnika je, prepoznajući još uvijek snažan uticaj patrijarhata i naslijeđenih obrazaca ponašanja, istakla suočavanje sa nasiljem na svakodnevnom nivou (mizoginijom, seksizmom) i potcjenjivanje odnosno nedostatak povjerenja u sposobnosti žena, pa posljedično i

njihovu nedovoljnu vjeru u svoje mogućnosti. Osim toga, učesnici u istraživanju su prepoznali da se žene suočavaju i sa nedostatkom podrške od strane svojih porodica i prijatelja za posao kojim se bave, kao i njihovih partija, koje nerijetko utiču na njihovu slabu zastupljenost na svim nivoima odlučivanja. Jedan učesnik istakao je i nespremnost žena da preuzmu aktivnije i vidljivije političke uloge.

”

Diskriminacija na svakom koraku, mizoginija, objektivizacija, odnosno sve ono što naslijeđeni patrijahalni društveni obrazac produkuje kao normalno.

Luka Rakčević, predsjednik odborničkog kluba u
Skupštini Glavnog grada – Podgorice, GP URA

”

Seksizam, nedostatak političke volje u društvu da se obračuna sa svim vidovima [nasilja] i da pristupi neselktivno u odnosu na idelološko/političko opredjeljenje.

političar, javni funkcioner u u nacionalnom parlamentu

”

Vladajuća politička kultura u Crnoj Gori vidno ograničava djelovanje žena, naročito na lokalnom nivou, gdje mnogi bavljenje politikom posmatraju kao “muški” posao.

političar, javni funkcioner u lokalnoj samoupravi

”

Važno je istaći da značajan broj žena koje uđu u politiku ne pokazuju dovoljnu zainteresovanost za sam politički rad i spremnost da se vidljivije politički eksponiraju. Time uveliko utiču na svoj položaj u stranci i na mogućnost da vremenom akumuliraju političku moć koja će im dati priliku da budu aktivan činilac u unutarpartijskim i vanjskim odnosima.

političar, javni funkcioner u lokalnom parlamentu

”

Politika je specifična djelatnost, nosi sa sobom određene izazove. Pod uticajem predrasuda smatra se da se žene ne mogu izboriti sa tim izazovima.

političar, javni funkcioner u nacionalnom parlamentu

”

Kao nosilac liste koja je imala veliki broj žena, ostvario sam izuzetnu saradnju sa nekima od njih kako tokom same izborne kampanje, tokom pregovora o formiranju vlasti, tako i kasnije kada smo počeli da zauzimaju vlast. Dosta toga sam naučio o lokalnim političkim prilikama i praksama koleginica koje su već godinama na pozicijama koje se donose političke odluke. S druge strane želim istaći zabranjuju činicu da veliki broj mladih žena/djevojaka koji se nalazi u opštinskim

odborima stranaka ili su čak i odbornice ne pokazuju zanimanje da se bave politikom.

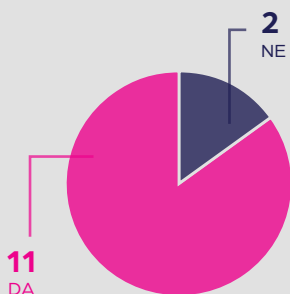
političar, javni funkcioner u lokalnom parlamentu

Uprkos patrijarhalnim vrijednostima koje njeguje crnogorsko društvo, političari koji su učestvovali u istraživanju smatraju da bi biračko tijelo bilo spremno da, po prvi put u istoriji, podrži ženu kao predsjednicu vlade ili države. Dvojica – obojica političari koji obavljaju javne funkcije na sjeveru Crne Gore – ipak nisu bili sigurni u spremnost crnogorskog društva na takav iskorak.

”

Patrijarhalni karakter društva predstavlja prepreku ženama prilikom kandidovanja na izborima, posebno na sjeveru države.

političar, javni funkcioner u lokalnoj samoupravi

Da li mislite da je crnogorsko društvo spremno da podrži ženu kao predsjednicu vlade ili države?

Upitani da li bi oni lično podržali kandidaturu žene, odgovorili su da bi podržali, ali je dio istakao i da ne treba nužno podržati ženu, već najboljeg kandidata/kandidatkinju. Sa druge strane, dio političara je istakao potrebu da se stvore novi uzori mladim generacijama, kao podsticaj za veće uključivanje žena u politiku, te da bi upravo žene na pozicijama moći doprinijele „relaksaciji političkih odnosa i većem dijalogu i razumijevanju“.

”

Zbog ranije istaknutih razloga – radna etika, iskrenost, pouzdanost, sklonost ka moralnom načinu upravljanja resursima i principijelnom donošenju odluka. To su karakteristike koje su dominantne kod žena u crnogorskom društvu, a koje su nasušno potrebne politici svake države, posebno državama u demokratskom pvoju.

Nikola Rakočević, poslanik u Skupštini Crne Gore

i odbornik u Glavnom gradu – Podgorica, DPS

”

Podržao bih onog kandidata koji ima jasnu viziju kako promijeniti i pokrenuti Crnu Goru. Vjerujem da na crnogorskoj političkoj sceni među takvima ima i žena.

političar, javni funkcioner u lokalnoj samoupravi

”

Mislim da bi to bilo korisno za razvoj našeg društva, u domenu podsticanja žena da se aktivnije bave politikom. U ovom trenutku Skupštinom Crne Gore presjedava žena, jedan od motiva prilikom njenog predlaganja (...) je bilo i to što smo smatrali da će se na taj način žene motivisati da se više uključe u politiku.

političar, javni funkcioner u nacionalnom parlamentu

”

Iskreno mislim da je vrijeme da Crna Gora dobije predsjednicu države. Mislim da bi na bolji način reprezentovala biće crnogorskog društva.

političar, javni funkcioner u nacionalnom parlamentu

Ranije je u istraživanju istaknuto da je broj žena koje su od 2006. godine do danas nastavile da obavljaju funkciju poslanice u barem dva mandata samo 31%. Ispitani političari ističu da su razlozi višestruki, prepoznajući i to da su neke žene imenovane na druge funkcije, da dio možda nije ispunio očekivanja, dok je moguće da neke nisu željele da nastave da se bave tim poslom. Oni objašnjavaju i da postoji „nedovoljna spremnost žena da samouvjerenije pristupe važnim partijskim i političkim procesima“, kao i da biračko tijelo radije podržava muškarce, a da „partije osluškuju glas javnosti“. Ipak, ispitanici prepoznaju i to da se žene suočavaju sa diskriminacijom, jer ih ustaljene društvene vrijednosti i izgrađena očekivanja stavljaju u neravnopravan položaj, a partije nisu spremne da ih glasnije podrže.

”

Patrijahalno crnogorsko društvo od žene očekuje da prihvati neravnopravnu podjelu kućnog rada (u kome žena “mora” obavljati gotovo sav posao), vođenja brige o porodici, reprodukcije i svega onog što se “podrazumijeva” kao dužnost žene u porodici i društvu. Ako nakon svega toga ostane vremena za druge aktivnosti (ambicije, karijeru, u konkretnom slučaju – političku) tek onda je to prihvatljivo ili umjereno prihvatljivo. Zbog te sistemske diskriminacije na svakom koraku, žene trče sprint sa muškarcima – sa tri (pune) plinske boce okačene oko sebe.

Luka Rakčević, pred. odborničkog kluba u

Skupštini Glavnog grada, Podgorice, GP URA

”

Nespremnost stranačkih čelnika i vlasti da stanu iza jedne od tih poslanica i da ona bude osoba (ili jedna od njih) oko koje će se dugoročno graditi stranka i njena slika u javnosti. Ovdje možemo govoriti i o voljnom momentu pojedinih poslanica koje možda ne žele da se zadržavaju u poslaničkim klupama i visokoj politici, nego u tome vide sredstvo za dostizanje nekog lukrativnijeg postavljenja koje nije toliko izloženo sudu javnosti.

političar, javni funkcioner u lokalnom parlamentu

Upitani kako bi se borili za veće učešće žena u političkom životu, indikativno je da su svi tražili pozitivna i konstruktivna rješenja. Ona su, osim afirmativne akcije i uvođenja kvota, podrazumijevala prevashodno: edukaciju žena, ekonomsko osnaživanje, aktuelizaciju ženskih prava i njihovog političkog angažovanja u medijima, te njihovo postavljanje na najodgovornije funkcije u državi sa ciljem pružanja primjera novim generacijama. Osim toga, ističu da je važno da žene budu podržane od strane svojih partija da se u većoj mjeri aktivno uključe u politiku i da prošire opseg svog djelovanja, te da se mora raditi na emancipaciji cjelokupnog crnogorskog društva.

”

Podstakao bih mlade obrazovane žene da se što ranije uključe u politički život, naročito da budu politički vidljive u sredinama gdje žive.

političar, javni funkcioner u lokalnom parlamentu

”

Mislim da se neravnopravan položaj žena u politici ne može rješavati prostim uvođenjem kvota. Potrebna je šira društvena akcija u pravcu promjene cjelokupnog sistema, koji počiva na diskriminaciji žena, pa kroz tu temeljnu promjenu treba rješavati i "žensko pitanje" (ako se držimo terminologije velike Roze Luksemburg). Vjerujem da se i u 2022. godini možemo pozivati na dobre prakse Anti-fašističkog fronta žena (AFŽ), koji je presudno doprinio emancipaciji crnogorskog društva u periodu 1945–1989. godine.

Luka Rakčević, predsjednik odborničkog kluba u
Skupštini Glavnog grada – Podgorice, GP URA

”

Vjerujem da je najveći problem kada su žene u politici u Crnoj Gori u pitanju mentalitetske prirode. U tom smislu, žene je potrebno na svaki način ohrabrivati da rade na sebi, obrazuju se i budu aktivne u politici, dok je istovremeno potrebno osvještivati njihovo okruženje (muško) da žena u politici jeste i mora biti u potpunosti ravnopravna i da prilikom izbora jedini kriterijum treba da bude kvalitet svake osobe pojedinačno, njeni rezultati i povjerenje koje uliva.

Nikola Zirojević, portparol Socijaldemokrata Crne Gore
i šef odborničkog kluba SD-a u Nikšiću

”

Edukacijom i aktuelizovanjem teme putem medija, naročito Javnog servisa. Obavezne kvote žena na izbornim listama definisane kroz zakon o izboru poslanika i odbornika mislim da nije dobro rješenje.

političar, javni funkcioner u lokalnoj samoupravi

”

Povećao bih opseg tema kojima se bave, kako bi “igrale” na što većem političkom prostoru. Žene moraju izaći iz stereotipne uloge – borbe za ženska prava, samohrane majke, socijalna pitanja. Mora ih puno više biti u pitanjima koja se tiču odbrane, diplomatije, poljoprivrede, industrije, turizma u kojima je zastupljen jednocifren broj žena.

političar, partijski funkcioner

”

To je zadatak za cjelokupno društvo, ali i individualni akti, koliko god bili mali, potrebni su i korisni. Svakako, širi društveni ambijent mora biti adekvatniji, kako u smislu otvorenosti društva, tako i u smislu postizanja veće zainteresovanosti žena da se aktivnije uključe u politička dešavanja. Posljednje vrijeme donosi sve vidljivije i konkretnije rezultate u tom smislu, ali konstantna politička nestabilnost i neizvjesnost nijesu poželjni za postizanje bržih rezultata

političar, javni funkcioner u nacionalnom parlamentu

Muškarci aktivni u javnom i političkom životu Crne Gore, kako na funkcijama poslanika i odbornika, tako i na pozicijama izvršne vlasti na lokalnom i državnom nivou, koji su učestvovali u ovom istraživanju, mahom su pokazali saosjećanje prema ženskoj borbi za političku jednakost, ali i solidarnost i spremnost da im u njoj pomognu. Oni jasno prepoznaju probleme sa kojima se žene suočavaju, a ako je suditi po njihovom društvenom angažmanu u ovom trenutku, može se očekivati da će i u budućnosti zauzimati važne političke funkcije i učestvovati u oblikovanju života u Crnoj Gori, što je obećavajuće za žene. Iako rađeno na malom uzorku, ovo istraživanje, koje je obuhvatilo istaknute članove partija koje se ideološki i identitetski umnogome razlikuju, je pokazalo spremnost svih da, bez obzira na političke razlike, u istom smjeru rade na rješavanju problema u cilju postizanja većeg učešća žena u politici, što treba iskoristiti u skorijoj budućnosti i muškarce angažovati kao saveznike u borbi za pravednije društvo.

PREPORUKE

(...) da na narednim predsjedničkim izborima – zajednički kandidat opozicije bude žena, jer muškarci očigledno nisu uspjeli da donesu dugo željene promjene u Crnoj Gori.

Dritan Abazović, premijer Crne Gore (2017. kao poslanik u Skupštini Crne Gore)⁵³

U mnogim zapadnim demokratijama, stopa rasta broja žena koje obavljaju najviše političke funkcije pokazala se sporom. Međutim, lekcije koje su evropske zemlje naučile mogu poslužiti kao primjer zemljama u tranziciji. Ukoliko se ne razviju specifične politike koje će se baviti nedovoljnom zastupljenošću žena na nižim nivoima odlučivanja, vjerovatno će proći mnogo vremena prije nego što se rodna ravnopravnost uspostavi na višim nivoima političke hijerarhije.

Kako bi se moglo pristupiti rješavanju ovog izazova, bilo je neophodno prepoznati uzroke. Ovaj dokument je ukazao na različite razloge koji su doprinijeli niskom angažovanju žena u političkom životu zemlje. Stoga, da bi se problem riješio, a stopa učešća žena u javnom i političkom životu Crne Gore povećala, potrebno je uključiti više aktera:

- I. **PORODICE** _ Očevi i majke, kao primarni agensi socijalizacije, mogu pomoći u preoblikovanju rodni uloga učeći svoju djecu o važnosti učešća i žena i muškaraca u političkom životu zajednice, njegovanjem kulture jednakosti i postavljanjem jednakih standarda vaspitanja i očekivanja i od dječaka i od djevojčica. U ovom dijelu odgovornost imaju i škole, ali i mediji, kako bi se društvena svijest mijenjala u pravcu usvajanja principa rodne ravnopravnosti i jednakih šansi.
- II. **MEDIJE** _ Novinari i medijski radnici bi svojim angažovanjem trebalo da na ravnopravnoj osnovi afirmišu rad i rezultate žena, te da učestaliye nego do

53. Vijesti, 2017, *Abazović: Predsjednički kandidat opozicije da bude žena*

sada izvještavaju o ženskim uzorima i primjerima uspješnih učesnica u društveno-političkom životu. Na taj način bi doprinijeli normalizaciji ženskog aktivizma i podstakli diverzifikaciju rodni uloga. Istovremeno, treba raditi na dodatnoj edukaciji i osnaživanju svih kreatora medijskog sadržaja, kojim utiču na stavove javnog mnjenja, kako bi se izbjeglo (ne)svjesno pružanje podrške rodno zasnovanoj stereotipizaciji, koja doprinosi održanju postojećeg stanja.

III. POJEDINCE _ Žene bi trebalo da preuzmu odgovornost i da i same aktivno pronalaze načine da se odupru rodno zasnovanom nasilju i društvenim normama koje ih diskriminišu, ali i da pokažu svojim radom i upornošću da zaslužuju jednako mjesto za stolom za kojim se odlučuje. Važno je u tom smislu raditi na osnaživanju žena, njihovih znanja i vještina, ali i podržati one hrabre koje istupe u namjeri da se zauzmu za balansiranje rodni uloga i aktivno učešće svih žena u društveno-političkom životu. Konačno, neophodno je raditi na tzv. ženskoj solidarnosti i njihovom udruživanju, kako bi zajedničkim djelovanjem ostvarivale zapaženije i za društvo korisne rezultate.

”

Ne smijemo podleći stereotipu da smo slabiji pol, jer time sebe stavljamo u određeni položaj, namećemo sebi poziciju onih nad kojima postoji neki jači pol, koji ima pravo nama da vlada i da nas u krajnjim slučajevima zlostavlja. Naš je zadatak da se izborimo za društvo slobodnih i ravnopravnih ljudi.

Aleksandra Vuković, poslanica u Skupštini Crne Gore (DPS)⁵⁴

”

Potrebno je veće učešće žena u politici, ali ne kroz broj, da kažemo mora biti 30%. Ja ne želim nikad da se žena tretira kao broj, nego da svojim vrijednostima, moralnim, profesionalnim, svojom sposobnošću da se bavi politikom pokaže da i ona može biti vrlo važan faktor odlučivanja na političkoj sceni Crne Gore.

Draginja Vuksanović Stanković, poslanica u Skupštini Crne Gore (SDP)⁵⁵

Potrebno je ohrabrivati i partnerstvo sa muškarcima. Oni mogu biti moćni zagovornici u svojoj zajednici u unaprjeđenju uloge žena u političkom životu, govoreći o važnosti mijenjanja trenutnog stanja, pozivajući žene da se kandiduju za funkcije i podržavajući njihove kandidature. Muški lideri mogu koristiti i medijske nastupe da daju ciljne izjave u kojima se zalažu za promjene i podižu svijest o nedostatku zastupljenosti i liderstva žena u svojim zajednicama, te da proaktivno promovišu zdravu ravnotežu između posla i privatnog života, čineći svakodnevni posao političara privlačnim i mogućim i za žene i za muškarce.

54. Vuković, Aleksandra, 2018, Aleksandra Vuković: *Ne smijemo podleći stereotipu da smo slabiji pol*, Demokratska partija socijalista

55. Razić, Marija, 2022, *Vikend na Gradskoj/ Žene u politici/ Draganja Vuksanović Stanković*, Gradska TV

IV. POLITIČKE PARTIJE – Raspodjela moći unutar stranaka je od ključne važnosti za poboljšanje političke zastupljenosti i rada žena. Partije su, zbog diskriminatorne prakse koja je ranije sprječavala žene da budu regrutovane, nominovane za visoke partijske funkcije ili izabrane, onemogućile i njihov društveni napredak. Potrebno je, stoga, povećati broj žena na odlučujućim funkcijama unutar političkih partija, ali i raditi na prepoznavanju talentovanih i vještih budućih političarki iz redova članica i podsticati ih na vidljiviji angažman, uz obezbjeđenje potrebnih finansijskih resursa za ostvarivanje rezultata, ali i programa obuke, koji imaju za cilj da ženama pruže znanje, vještine i mreže kontakata za izgradnju političkih karijera. Dodatno, nasilje, seksizam i uznemiravanje kandidatkinja i žena na visokim funkcijama moraju biti adekvatno sankcionisani i osuđeni od strane partijskih organa i visokih funkcionera, kako bi se u budućnosti takvo ponašanje ograničilo i iskorijenilo, a počinioci emancipovali. Takođe, moguće je, u okviru partijskih dokumenata, definisati i kvote za žene, te osnovati ženske klubove.

Potrebno je, dakle, proširiti broj ženskih kandidata, izgraditi most između žena i političkog života, zaštititi ih u javnoj sferi i jasno osuditi govor mržnje, a prevashodno omogućiti da više žena bude izabrano na funkcije sa kojih mogu da postizu konkretne rezultate i grade uspješne političke karijere.

”

Crna Gora mora što hitnije osvijestiti sve posljedice rodne nejednakosti, jer ravnopravnost bez jednakog pristupa mogućnostima malo znači. Ženi ne treba samo da glasa, već i da donosi odluke i da bude ekonomski nezavisna. Zato je kroz obrazovni sistem, kroz istraživanja i edukaciju donosilaca/teljki politika, potrebno mijenjati uvriježene rodne uloge.

Božena Jelušić, predsjednica Odbora za rodnu ravnopravnost
u Skupštini Crne Gore (GP URA)⁵⁶

”

Samo pružajući mogućnost ženama da imaju pristup resursima, tehnologijama i tržištima, da imaju moć da donose sopstvene odluke, da se zalažu za svoja prava i kažu ne nasilju, diskriminaciji i štetnim tradicionalnim praksama i običajima možemo dostići svoj puni potencijal kao društvo.

Danijela Đurović, predsjednica Skupštine Crne Gore (SNP)⁵⁷

56. Socijalistička narodna partija, 2022, *Predsjednica Skupštine na promociji Akcione agende ekonomskog osnaživanja žena u Crnoj Gori*.

57. *Ibidem*.

(...) da one u većoj mjeri participiraju u političkim procesima, da više budu zastupljene u upravljačkim organima političkih partija i na taj način budu aktivnije u procesima donošenja odluka, što dovodi do afirmacije žena i većeg prisustva žena na javnoj sceni.

Branka Bošnjak, potpredsjednica Skupštine Crne Gore (DF)⁵⁸

Potrebno je i da se dosljedno, pravovremeno i neselektivno primjenjuju zakonske odredbe kojima se garantuje jednakost polova i ravnopravan tretman muškaraca i žena. Važno je sankcionisati svaki oblik govora mržnje, javni govor sa elementima seksizma i mizoginije, društveno osuditi i sistemski kazniti ponašanje pojedinaca koji ugrožavaju bezbjednost žena u svakom smislu i čine da se osjećaju nesigurnim da javno istupe i bore se za svoja prava i potrebe.

Sa ciljem emancipacije društva, neophodna je dodatna edukacija žena i muškaraca o tome šta je nasilje i kada i na koji način treba reagovati. Nužno je stvoriti sigurne mehanizme za prijavljivanje neprihvatljivog i uvredljivog ili prijetećeg ponašanja, kao i sistem za prikupljanje podataka o nasilju nad ženama u politici i javnom životu, kako bi se moglo dokazati da se ne radi o izolovanim slučajevima, već o obrascu ponašanja koje zloupotrebljava disparitete moći i oslanja se na postojeće nejednakosti.

U suprotnom, nerazumijevanje negativnih društvenih konstrukcija vodi diskriminaciji, potrebi za potčinjavanjem ili čak nasilju prema ženskom polu, koje se manifestuje na ulici, kod kuće, na poslu, u školama i na javnim mjestima. Za efikasne promjene, potrebna je saradnja svih članova društva. Da bi se, primjera radi, nasilje nad ženama u politici smanjilo, potrebno je da žene glasnije govore o tom problemu i da hrabro prijave nasilje sa kojim se suočavaju, da političke partije odlučnije zaštite sve svoje članove i članice, a da institucije spremnije kažnjavaju i stvore siguran prostor za sve postojeće i potencijalne žrtve nasilnog ponašanja. Saradnjom svih društvenih aktera sa ciljem rješavanja izazova koji stoje na putu ženskom političkom aktivizmu moguće je postizati rezultate i graditi demokratsko društvo jednakih šansi za sve njegove građane i građanke.

Ako želimo da budemo jednaki moramo se baviti jednakošću žena. Potreban nam je novi pogled na stvari, nova percepcija politika.

Kristijan Timonije, ambasador republike Francuske u Crnoj Gori⁵⁹

58. Skupština Crne Gore, 2021, Ženski klub i VFD održali Okrugli sto: „Ženski politički aktivizam u Crnoj Gori“

59. Socijalistička narodna partija, 2022, *Predsjednica Skupštine na promociji Akcione agende ekonomskog osnaživanja žena u Crnoj Gori*

ZAKLJUČAK

**NIKO NE MOŽE UČINITI
DA SE OSJEĆAŠ
INFERIORNOM BEZ
TVOG PRISTANKA.**

Eleonor Ruzvelt

U proteklih šesnaest godina, od obnove nezavisnosti 2006. godine do danas, učešće žena u javnom i političkom životu je značajno unaprijeđeno, mada još uvijek nije na zavidnom nivou. Crna Gora je, u međuvremenu, imala po jednu potpredsjednicu u tri vlade, 17 ministarki i 61 poslanicu. Iako su samo dvije ministarke služile u dva mandata, a samo 19 poslanica bilo zastupljeno u barem dva saziva, žene su ipak napravile pomak u političkom životu Crne Gore. Prvi put od obnove nezavisnosti, 2022. godine država je dobila i predsjednicu Skupštine Crne Gore. U odnosu na 2006. godinu, danas je 9.9% žena više u Skupštini Crne Gore, a žena na političkoj i javnoj sceni sve je više i sve su glasnije. Značajno je unaprijeđen i zakonodavni okvir, mada dosljedna implementacija zakona „čeka bolja vremena“.

Ovo istraživanje podsjetilo je na probleme sa kojima se, najvećim dijelom pod uticajem patrijarhalne kulture koja i dalje oblikuje društvene norme crnogorskog života, suočavaju žene u svom političkom djelovanju na svakodnevnom nivou, ali je prepoznalo i aktere odnosno politike koje bi mogle voditi dugoročnom rješavanju ovog izazova. Kao jedno od najvećih doprinosa ovog istraživanja je postavljanje temelja daljim istraživanjima i društvenim akcijama koje će uključiti političare kao partnere u ostvarivanju rodne ravnopravnosti. Poslanici, odbornici, funkcioneri vlade i partijski funkcioneri koji su učestvovali u ovom istraživanju – političari nove generacije – pokazali su otvorenost za pružanje podrške ženskom političkom aktivizmu i njihovoj leaderskoj ulozi, a ovaj dokument daje jasan input da se ta prilika mora iskoristiti.

Žene mogu biti moćni politički akteri koji podstiču saradnju i pomirenje, a doprinose sigurnosti i demokratskom prosperitetu. Žene mogu graditi koalicije preko linija podjele i javno istupati u ime marginalizovanih grupa i onih kojima je potrebna podrška. Žene su odgovorne i revnosno obavljaju svoj posao, fokusirane na opšti interes. Žene kroz istoriju nisu imale priliku da pokažu koliko mogu, a njihova borba uvijek je bila hrabrija i jača, a manje vidljiva. Zato je ulaganje u žensko liderstvo ne samo put kojim se rijetko ide, već i ulaganje u pametan i održiv razvoj cjelokupnog društva, u pravednije i društvo jednakih šansi za sve građane i građanke Crne Gore.

REFERENCE

- Boschma, Janie. (2017). „Why women don't run for office“, *Politico*.
<https://www.politico.com/interactives/2017/women-rule-politics-graphic/>
- CEMI i Friedrich Ebert Stiftung. (2014). „Politički aktivizam žena u Crnoj Gori“, Podgorica.
https://cemi.org.me/wp-content/uploads/2018/02/Politički_aktivizam_zena_u_Crnoj_Gori.pdf
- Crnogorski glasnik. (2012). „Kuća ne stoji na zemlji, nego na ženi“, broj 74.
<https://dokumen.tips/documents/godina-xiii-broj-74-oauj-ak-travanj-mart-april-2012-crnogorski-glasnik-broj.html>
- Demokratska partija socijalista. (2021). „Alijansa žena DPS: Novi saziv Alijanse žena u Podgorici nastaviće da doprinosi poboljšanju političkog života u Crnoj Gori“.
<https://www.dps.me/me/vijest/alijansa-zena-dps-novi-saziv-alijanse-zena-u-podgorici-nastavice-da-doprinosi-poboljsanju-politickog-zivota-u-crnoj-gori>
- Evropska komisija. (2022). „Izveštaj Evropske komisije o napretku Crne Gore za 2021. godini“.
<https://www.gov.me/dokumenta/0aef2dec-5785-497d-8dba-527932ac124c>
- Lawless, J., i Fox, R. (2013). „Girls Just Wanna Not Run The Gender Gap in Young Americans' Political Ambition“, *Washington, DC: Women & Politics Institute*.
https://www.american.edu/spa/wpi/upload/girls-just-wanna-not-run_policy-report.pdf
- Kodex. (2022). „NVO: Žene i djeca žrtve nasilja nisu zaštićene“.
<https://kodex.me/clanak/72388/nvo-zene-i-djeca-zrtve-nasilja-nisu-zasticene>
- Monitor. (2022). „Nižu se žrtve porodičnog nasilja: Sistem kao saučesnik u zločinu“.
<https://www.monitor.co.me/nizu-se-zrtve-porodicnog-nasilja-sistem-kao-saucesnik-u-zlocinu/>
- Murić, Darwin. (2016). „Nema ravnopravnosti u politici: Žene po strani, kriva je elita“, *Vijesti*.
<https://www.vijesti.me/vijesti/politika/110287/nema-ravnopravnosti-u-politici-ci-zene-po-strani-kriva-je-elita>
- Muzej žena. „Sedam decenija od osnivanja AFŽ za Crnu Goru i Boku“.
<https://www.muzejzena.me/postavke.2.postavke.html>
- Nova srpska demokratija. (2021). „#ZaBudućnostMojkovca: Veće učešće žena u politici i na mjestima odlučivanja veoma važno u budućnosti“.
<https://www.youtube.com/watch?v=wHWJOvsQQ0A>
- OEBS. (2022). „Ostvarivanje rodne ravnopravnosti u parlamentu. Vodič za parlamente u regionu OEBS-a“.
<https://www.osce.org/files/f/documents/3/3/518097.pdf>
- Parline: the IPU's Open Data Platform. (2022). „Global and regional averages of women in national parliaments“.
<https://data.ipu.org/women-averages>

- Parline: the IPU's Open Data Platform. (2022). „Women in Parliaments: World and Regional Averages“.
<http://archive.ipu.org/wmn-e/arc/world311012.html>
- PCNEN. (2022). „Predsjednički izbori u medijima: O Đukanoviću više negativno nego pozitivno“.
<https://www.pcnen.com/portal/2018/05/04/predsjednicki-izbori-u-medijima-o-djukanovicu-vise-negativno-nego-pozitivno/>
- Portal Analitika. (2014). „Žene nedovoljno zastupljene u političkom i javnom životu“.
<https://www.portalanalitika.me/clanak/148913--zene-nedovoljno-zastupljene-u-politickom-i-javnom-zivotu>
- Radio Televizija Budva. (2022). „Pooštriti sankcije i zagovarati nultu toleranciju na nasilje“.
<https://www.rtvbudva.me/vijesti/poostriiti-sankcije-i-zagovarati-nultu-toleranciju-na-nasilje/22710>
- Radio slobodna Evropa. (2022), „Perspektiva – specijal sa Draginjom Vuksanović-Stanković u Podgorici“, *Youtube*.
<https://www.youtube.com/watch?v=xV0cU8UDUWI>
- Razić, Marija. (2022). „Vikend na Gradskoj/ Žene u politici/ Draginja Vuksanović Stanković“, *Gradska TV*.
<https://www.youtube.com/watch?v=Co3Ak5P5tk0>
- Savjet Evrope. (2021). „Izveštaj Grupe eksperata Saveta Evrope za borbu protiv nasilja nad ženama i nasilje u porodici o Crnoj Gori i Turskoj“.
<https://www.rolplatform.org/izvestaj-grupe-eksperata-saveta-evrope-za-borbu-protiv-nasilja-nad-zenama-i-nasilje-u-porodici-o-crnoj-gori-i-turskoj/>
- Shreeves, R., i Prpić, M. (2021). „Women in Politics in EU“, *European Parliament*.
[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI\(2021\)689345_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689345/EPRS_BRI(2021)689345_EN.pdf)
- Skupština Crne Gore. (2021). „Ženski klub i VFD održali Okrugli sto: „Ženski politički aktivizam u Crnoj Gori““.
<https://www.skupstina.me/me/clanci/zenski-klub-i-vfd-odrzali-okrugli-sto-zenski-politicki-aktivizam-u-crnoj-gori>
- Skupština Crne Gore. (2021). „O osnivanju Ženskog kluba u Skupštini Crne Gore“.
<https://api.skupstina.me/media/files/1617862488-sporazum-o-formiranju-zenskog-kluba-u-skupstini-crne-gore.pdf>
- Skupština Crne Gore. (2022). „Održana prezentacija e-modula Akademije za žene liderke“.
<https://www.skupstina.me/me/clanci/odrzana-prezentacija-e-modula-akademije-za-zene-liderke>

- Skupština Crne Gore. (2022). „Osma sjednica Prvog redovnog (proljećnjeg) zasijedanja u 2022. godini, 25.07.2022“, Youtube.
<https://www.youtube.com/watch?v=OQF4wrhHilU>
- Službeni list Crne Gore. (2011). Zakon o rodnoj ravnopravnosti.
http://www.podaci.net/gCGO/propis/Zakon_o_rodnoj/Z-rravno04v0746-1140.html
- Službeni list Crne Gore. (2021). Zakon o zabrani diskriminacije.
<https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-zabrani-diskriminacije.html>
- Službeni list Crne Gore. (2007/2013). Ustav Crne Gore.
<https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/ustav-crne-gore.html>
- Socijalistička narodna partija. (2022). „Država da krene u rješavanje problema nasilja nad ženama“.
<https://snp.co.me/2020/11/25/drzava-da-krene-u-rjesavanje-problema-nasilja-nad-zenama/>
- Socijalistička narodna partija. (2022). „Predsjednica Skupštine na promociji Akcione agende ekonomskog osnaživanja žena u Crnoj Gori“.
<https://snp.co.me/2022/07/18/predsjednica-skupstine-na-promociji-akcione-agende-ekonomskog-osnazivanja-zena-u-crnoj-gori/>
- Štilet, Sonja. (2022). „Maja Raičević: Dok se prava žena strukturno krše, institucije pokazuju naučenu pasivnost“, Radio Tivat.
<https://radiotivat.com/maja-raicevic-dok-se-prava-zena-strukturno-krse-institucije-pokazuju-naucenu-pasivnost/>
- Šćepanović, Lela. (2020). „Politika je muški posao u Crnoj Gori“, Slobodna Evropa.
<https://www.slobodnaevropa.org/a/politika-je-mu%C5%A1ki-posao-u-crnoj-gori/30801566.html>
- Ujedinjene nacije. (2022). „Equal Participation of Women and Men in Decision-Making Processes, with Particular Emphasis on Political Participation and Leadership“.
<https://www.un.org/womenwatch/daw/egm/eql-men/FinalReport.pdf>
- UN Women. (2021). „Facts and figures: Women’s leadership and political participation“.
<https://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures>
- UNDP in Montenegro. (2022). „G-spot: Prevaziđi se, EP02: Klizeći...“, Youtube.
<https://www.youtube.com/watch?v=m0vRCrBP4sE>
- UNDP in Montenegro. (2021). „Konferencija: Predstavljanje istraživanja o nasilju nad ženama u politici“, Youtube.
https://www.youtube.com/watch?v=IsJ_QrG5pZ4&t=5662s
- Uprava za statistiku MONSTAT. (2020). „Žene i muškarci u Crnoj Gori“.
<https://www.monstat.org/uploads/files/publikacije/%C5%BDene%20i%20mu%C5%A1karci%20u%20Crnoj%20Gori.pdf>

- Vijesti. (2017). „Abazović: Predsjednički kandidat opozicije da bude žena“. <https://www.vijesti.me/vijesti/politika/78208/abazovic-predsjednicki-kandidat-opozicije-da-bude-zena>
- Vijesti Online. (2017). „Žene u politici“, *Youtube*. <https://www.youtube.com/watch?v=O6jaY4P8j2w>
- Vlada Crne Gore. (2020). „Izračunat prvi Indeks rodne ravnopravnosti za Crnu Goru: Da bi postigla rodnu ravnopravnost, Crna Gora treba da iskorijeni diskriminatorne prakse pravashodno u domenima moći i novca“. <https://www.gov.me/clanak/220061--izracunat-prvi-indeks-rodne-ravnopravnosti-za-crnu-goru-da-bi-postigla-rodnu-ravnopravnost-crna-gora-treba-da-iskorijeni-diskrim>
- Vuković, Aleksandra. (2018). „Aleksandra Vuković: Ne smijemo podleći stereotipu da smo slabiji pol, *Demokratska partija socijalista*. <https://www.dps.me/me/vijest/aleksandra-vukovic-ne-smijemo-podleci-stereotipu-da-smo-slabiji-pol>
- Vuković, N., i Raščanin, I. (2021), „Nasilje nad ženama u politici“, *Ženska politička mreža i UNDP*. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/eurasia/UNDP-mne-istrazivanje-zeneupolitici-2021.pdf>
- Zenger, J., i Folkman, J. (2019), „Research: Women Score Higher Than Men in Most Leadership Skills“, *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2019/06/research-women-score-higher-than-men-in-most-leadership-skills>
- Zenger, J., I Folkman, J. (2012). „Are Women Better Leaders than Men?“, *Harvard Business Review*. <https://hbr.org/2012/03/a-study-in-leadership-women-do>

CEDEM

CENTAR ZA DEMOKRATIJU I LJUDSKA PRAVA